

Dramska šetnja *Ilegala* u Zagrebu

Uz zgradu Glavne pošte u Zagrebu toga septembarskoga popodneva okupilo se petnaestak ljudi, kako je pisalo u uputama; neupadljivo odjevenih, zatečenih ponekim poznatim licima. Poziv je stigao par dana ranije ili je mjesto sastanka povjereno drugaricama ili drugovima preko sigurne veze. Kojim putem bi trebali krenuti i što slijedi, bile su informacije poznate jedino Veri.

Vera Jurić, radnica Državne hipotekarne banke (Državnoga vjeresijskoga zavoda), pridružila se u aprilu 1941. godine, po proglašenju Nezavisne Države Hrvatske (NDH-a), organiziranom otporu u Zagrebu. U baloneru i s aktovkom u ruci prišla je užurbanim, ali samouvjerenim korakom grupi novopridruženih ilegalki i ilegalaca, podijelila im propusnice i signalizirala im da je prate. "Marija Jurić, učiteljica." "Pavao Marić, zemljoradnik." Na propusnicama podijeljenima sudionicima navodilo se da im je toga dana omogućeno kretanje užim centrom grada u propisane svrhe: zbog posla, svadbe ili posjete oboljelim roditeljima. Nema usporavanja, Vera nas požuruje da se što neprimjetnije stopimo s koracima na gradskim ulicama.

U dramskoj šetnji *Ilegala* u Zagrebu petnaestak ljudi moglo je zakoračiti u vremenski stroj i otputovati iz 12. rujna 2025. u 12. rujna 1941. godine, iz naizgled rasterećene svakodnevice u svega dva dana prije komunističke diverzije u Glavnoj pošti. Vanja Budimir, turistička vodička koja utjelovljuje Veru Jurić, u držanju, pokretima i načinu pripovijedanja ničim ne daje naslutiti da se dogodila ikakva transgresija kronologije. U nedjelju 14. rujna 1941. u 12.30 Nikola Rupčić podignut će telefonsku slušalicu u tuškanačkom stanu profesorice Olge Milčinović, po zadatku koji mu je dodijelio Antun Biber Tehek, i aktivirati detonacije u zgradi pošte. Plan je stigao izravno iz Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske. Detonacije će prekinuti veze s Bečom, Berlinom, Beogradom, Atenom, Odesom i Sofijom. Kada su policajci upali u zgradu i isključili akumulatorsku bateriju, misleći da će time spriječiti daljnje eksplozije, pokrenuli su još jednu. Sedam mjeseci je trebalo da se telefonska komunikacija nanovo uspostavi i ustali, čime su ustaške i njemačke vlasti nakratko osujećene.¹

Predstavu *Ilegala* u Zagrebu osmislila je i producirala Nataša Puškar, uz režiju Snježane Kilibarde, a realizirana je u sklopu programa Vijeća srpske nacionalne manjine Grada Zagreba. Izvedbena šetnja oživljava memoare i svjedočenja ljudi 1941. godine koji su, uslijed hapšenja, mučenja i ubijanja Roma, Srba, Židova, komunista i antifašista, predano radili protiv terora ustaške vlasti i kvislinške Nezavisne Države Hrvatske. Težnja je predstave *Ilegala* u Zagrebu iscrtati mreže solidarnosti i otpora fašizmu, budeći slike iz Verinih memoara u zborniku *Zagreb 1941. – 1945.*, kao i mnogih drugih ukoričenih i arhivskih zapisa. Istraživanje na kojem se predstava temelji provedeno je uz podršku povjesničara Igora Drvendžije iz Arhiva Srba u Hrvatskoj. On je ujedno dijelom i odlične glumačke postave koju, uz Budimir i Drvendžiju, čine Sreten Mokrović, Daniel Ljuboja, Dušan Gojić, Daniel Kovačić i Ivana Gulin.

Dramska šetnja kolažno preslaguje aktivnosti i događaje od 1941. do 1945. godine. Iako se *Ilegala* u Zagrebu izvodi od 2019. godine, slike se u tom kolažu neprestano reor-

¹ Vjesnikov kalendar. 1941. "Diverzija u Glavnoj pošti u Jurišićevoj". *Antifašistički vjesnik*, 14. rujna. <https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/kalendar/9/14/85/> (pristup 30. 10. 2025.).

ganiziraju. “Ako biste razgovarali s nekim tko je bio na nekoj od ranijih izvedbi, sjećanja bi se na rutu i teme razlikovala”, napomenula je Nataša Puškar u jednom razgovoru uoči izvedbe. Preispisivanje dramskoga teksta odražava prekranjanja mapa zagrebačkih ilegal-ki i ilegalaca, koji su neprestano morali mijenjati i prilagođavati planove kako ne bi bili “provaljeni”.

Verina svakodnevica, koja je do 1941. godina značila isplate plaća i obračune rata kredita, preokrenula se s proglašenjem NDH. U bilješki od 8. travnja 1941. Vera je zapisala: “Baš je glupo u ovim danima računati kamate. Kako ljudi mogu mirno gledati razvoj događaja, kao da se ne radi o svima nama.”² *Ilegala u Zagrebu* dramtizacijom otpora četrdesetih nastoji probuditi iz ustajale monotonije koja kreira dojam sigurnosti i stabilnosti. Na Trgu hrvatskih velikana, uz zgradu Hrvatske narodne banke, Vera objašnjava da je, kao bankarska službenica, dobila nalog da se srpskom i židovskom stanovništvu u Zagrebu ograniči iznos u novouvedenoj valuti koji mogu podići na 500 kuna tjedno. Narodnu pomoć³ organizirali su radnici uz podršku Komunističke partije, pa je i na Verinu radnom mjestu, samo nekoliko koraka dalje, na križanju Draškovićeve i Vlaške, djelovao partijski ogranak.⁴

U Klinici za traumatologiju KBC-a “Sestre milosrdnice”, pojašnjava Vera, liječnici i drugi zdravstveni radnici nabavljali su sanitetski materijal za ranjene partizanke i partizane te propisivali lijekove drugaricama i drugovima koji bi tobože trebali liječenje, a zatim bi te lijekove preusmjeravali ranjenicima na oslobođenom teritoriju. Zdravstveni radnici domišljali su se i načinima na koje je moguće zaštititi ljude koji su im pristizali na njegu od ustaškoga nasilja, produžujući im boravak u bolnici ili pomažući im u bijegu. *Ilegala u Zagrebu* vrijedan je repozitorij i podsjetnik na strategije kojima su se ljudi svakodnevno služili na svojim radnim mjestima i u krugovima u kojima su se kretali, preusmjeravajući svoj rad prema kolektivnoj svrsi i solidarnom naporu reorganizacije društva kojim su bili zahvaćeni.

Dok prolazimo Berislavićevom ulicom, Vera ukazuje na poluspuštene rolete jednoga zagrebačkog stana. Krivotvorenje dokumenata i propusnica odvijalo se pod rukovodstvom Jože Lukatele. Crtanje i numeriranje tražilo je preciznost i posvećenost, uz neprestano praćenje promjena u ustaškoj administraciji. Grupa za “ručnu tehniku” pripremila je svojevremeno propusnicu i Vladimiru Bakariću, kojega je Vera Jurić provela do Plaškog na putu u partizane.⁵

U podrumu Srpskoga kulturnog društva “Prosvjeta” izvedena je scena preokreta u vrhu mornarice NDH-a, kada je Ivan Stevo Krajačić 1943. godine, pritiskom na pukovnika Antu Gattina, uspio sabotirati ustaške brodove na rijeci Savi kako ne bi mogli napasti Kozaru.⁶ Iako je Gattin surađivao s partizanima, dočekao je kraj rata u ustaškoj

2 Iz zapisa Vere Jurić. U *Zbornik sjećanja. Zagreb 1941. – 1945.* Lutvo Ahmetović et al., ur. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH-a, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga, 66–77.

3 Rad Narodne pomoći dokumentirala je Narcisa Lengel-Krizman, v. 1969. “Organizacija i rad Pokrajinskog i Mjesnog odbora Narodne pomoći u Zagreb u 1941. – 1942.” *Časopis za suvremenu povijest* 1/1-2: 93–112.

4 Iz zapisa Vere Jurić. U *Zbornik sjećanja. Zagreb 1941. – 1945.* Lutvo Ahmetović et al., ur. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH-a, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga, 66–77.

5 Iz sjećanja Ante Bibera. U *Zbornik sjećanja. Zagreb 1941. – 1945.* Lutvo Ahmetović et al., ur. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH-a, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga, 36–39.

6 O tome susretu i potezima Ante Gattina detaljnije piše povjesničarka Duška Boban u tekstu iz 2012. godine, “Vojno-obavještajni rad dr. Karla Radoničića i grupe domobranskih mornaričkih časnika za NOP i veza s I. S. (1943. – 1944.)”. *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest* 44: 347–381.

uniformi i u prosincu 1945. godine jugoslavenski ga je sud osudio na smrt strijeljanjem.⁷ Vera nas vodi dalje ulicom.

Verini memoari ucrtavaju uvjete njezina rada. U stanu u kojem je živjela s majkom odvijali su se partijski sastanci. Živjele su skromno, a Veru je morila odgovornost – kako za drugove i drugarice tako i za majku. Kada su u Veru počeli sumnjati ustaški agenti u siječnju 1942. godine, majka je spalila popis adresa koji je bio kod Vere i donijela joj torbu s ispravama, novcem i dekom, da ih ima na putu u partizane. Pozdravila ju je riječima: “Do viđenja, poslije revolucije.”⁸ “Poslije revolucije” bilo je obećanje ne samo kraja fašističke vlasti nego i kapitalizma, u kojem se fašizam i rađa i uljuljkava.

Unatoč tome što se oslanja na lik Vere Jurić, koncept *Ilegale u Zagrebu* ipak zastaje na građanskom, srednjeklasnom Zagrebu, ne zalazeći u materijalne okolnosti i rizike nasilja, pa ni smrtno posljedice nad glavom “običnih ljudi” sa sasvim “običnim poslovima” i “običnom svakodnevicom”. *Ilegala u Zagrebu* raspliće priču o otporu iz perspektive liječnika, srednjoškolskoga nastavnika matematike i fizike, brodsikoga pukovnika i tajnice u prestižnom zagrebačkom odvjetničkom uredu. Građanski antifašizam, danas utjelovljen u odmaku od komunističke povijesti i politike, iznosi priče o “dobrim ljudima u lošim vremenima”. Time se antifašizam može iskazati kao komforna, individualna i moralna pozicija, iako su to perspektive koje rastače u svojim temeljima. Posvećenost revolucionarnom organiziranju tada se, u 1940-ima, shvaćala kao nužnost, a time i kao odgovornost svake osobe.

Posljednja igrana scena u Frankopanskoj ulici otvara ured odvjetnika Emila Tuška, zatičući ga u razgovoru s tajnicom, koja je sa suprugom usvojila dijete iz Zavoda za gluhoonijeme u Zagrebu. U Zavodu su u NDH-u bila smještena djeca otrgnuta iz svojih obitelji tijekom napada na Kozaru 1942. godine.⁹ Mnoga su djeca, zahvaljujući udomiteljskim obiteljima, spašena od gladi i bolesti. Neka se i ne sjećaju okruženja u kojem su odrasla, iako mnogi roditelji, kao i braća i sestre, nisu prestajali tragati za njima. Glas majke malenoga Perice, žene sa sela, koja se suočava s činjenicom da je dijete kojoj je oteto trenutno u puno boljim materijalnim uvjetima nego što bi mu ona ikada mogla priuštiti, izostaje. Odjeci ustaškoga nasilja ogledaju se kroz narativ humanitarne akcije Diane Budisavljević i građanstvo koje je tada zbrinjavalo djecu u potrebi. Peričina priča raspliće se možda na najbolji mogući način; obje majke nastavljaju brinuti o malenome, donoseći odluke sukladno njegovoj dobrobiti.

Jedno od važnijih mjesta preko kojih su ilegalke i ilegalci u Zagrebu održavali spone s Komunističkom partijom bila je trafikka Zdenke i Rajke Baković. Vera je, priča nam u zagrebačkom prolazu koji danas nosi imena sestara, redovito odlazila tamo po zadatke i informacije, pa tako i u prosincu 1941. godine. Nešto nije bilo kako treba. Uz Zdenku je stajao mladić s crnim brkovima, a na njezinim rukama nazirale su se ozeblina i modrice. Zdenka ju je pogledala kao da je ne poznaje, pozdravivši je, umjesto sa “zdravo”, riječima “moj naklon”. Time je Veri spasila život. Zdenku i Rajku Baković ustaše su uhvatili, mučili i dovodili u trafikku ne bi li tako namamili u klopku drugarice i drugove s kojima su bile

⁷ Ibid.

⁸ Iz zapisa Vere Jurić. U *Zbornik sjećanja. Zagreb 1941. – 1945.* Lutvo Ahmetović et al., ur. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH-a, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga, 66–77.

⁹ “Dnevnik Diane Budisavljević 1941. – 1945.”. *Frontes. Izvori za hrvatsku povijest* 8/1: 13–171.

u kontaktu. Zdenka se bacila s trećega kata ustaškog redarstva u Zvonimirovoj ulici, koja gleda na današnji Trg žrtava fašizma, dok su Rajku ustaše mučili do smrti. Kaže Verin zapis,¹⁰ nijedna nije nikoga odala. Verina, Zdenkina i Rajkina priča svjedoče o tome da su hrabrost, integritet i solidarnost najpotrebniji da bi slom nasilnih struktura, nečega što se na trenutak može činiti teško dostižnim, bio itekako moguć, kako nekada tako i danas.

Nina Čolović

10 Ibid.